

O ancestral Camiño de peregrinación ó Fin do Mundo: na procura do deus do Alén, Briareo / Berobreo / Breogán / Hércules / Santiago...

ANDRÉS PENA GRAÑA* & ALFREDO ERIAS MARTÍNEZ**

E a rexión de onde vén o céfiro e a da posta do sol habitana os celtas. (Éforo de Cime, Fr. 30 b 5, ca. 350 a.C).

Sumario:

Este traballo nace co achado de Andrés Pena de que a fíbula de Braganza do Museo Británico pertence ó contexto lusogalaico ó representar un Hércules Oghmios en forma de guerreiro celta. E continuou cando Alfredo Erias atopa un texto de Aristóteles que di que as Columnas de Hércules se chamaron antes "Columns of Briareo", e identifica este antigo deus indíxena (logo adoptado polos gregos como un Hecatónquiros, xigante de cen brazos e cincuenta cabezas) co Berobreo do Facho de Donón, fronte ás illas Cíes. É a verdadeira historia de Berobreo/Breogán. Amosábase así claramente a existencia dun antiquísimo camiño de peregrinación que levaba ós finisterres atlánticos e, particularmente, ós de Galicia. Porque Galicia era para os antigos o Fin do Mundo, mesmo o Outro Mundo, que quedaba despois do río Limia, que identificaban co Lethes ou río do esquecemento (ó que se negaban a pasar as tropas de Décimo Xunio Bruto). Galicia era a meta do Sol, o lugar da súa morte, o último avatar dos deuses solares antes de afundirse no océano para resucitar despois e volver a iniciar o ciclo.

Abstract:

This work started when Andrés Pena came across the fibula of Braganza (in a Portuguese/Galician context) in the British Museum, depicting Hercules Ohmios in the guise of a Celtic Warrior. It continued when Alfredo Erias found a text of Aristotles stating that the Pillars of Hercules were previously called the "Columns of Briareo", identifying this ancient native god, later adopted by the Greeks as Hecatónquiros, (a giant with 100 arms and 50 heads), with Borobreo do Facho de Donón, opposite the Cies islands. The authentic story of Berobreo/Breogán, clearly marking an ancient route of pilgrimage which led to the Atlantic Land's End, particularly that of Galicia. Because Galicia was, for ancient peoples, the end of the world, almost Another World, which began after the river Limia - identified as the Lethe, or the river of the loss of memory (river which the troops of Decimo Junio Bruto refused to cross). Galicia was the finishing line of the sun, the place of its death, the final frontier of the sun gods before sinking into the ocean, only to reappear and begin the cycle again.

I.- INTRODUCCIÓN

A gran atracción de Galicia para os pobos antigos do continente europeo e do Mediterráneo non se debía unicamente á súa sona dos seus metais (ouro, estaño...), con ser isto moi importante, senón a unha crenza arraigada no máis fondo dos sentimentos da vella Europa. A Nosa *Gallaecia* (a forma *Gallaike* presente xa no s. V a. C., unha vez, na obra de Herodoto e nun poeta médico do s. IV a. C -López Férrez-, é moito máis antiga que a forma *Kallaike*) era o fin do mundo, o *Finis Terrae*, lugar onde morría o Sol e onde a antiga Xeografía Sagrada situaba a porta do Paraíso. E as Augas Santas das praias dos nosos finisterres atlánticos, chamadas aínda na Idade Media "arenas Paradisi", acubillaban os portos benditos onde embarcaban as ánimas dos europeos no psicopompo Navío cara a illa marabillosa dos Ben Aventurados.

Galicia, a atalaia pola que descendía ó mar o Sol a tomar a súa barca, e a onde conducía o camiño das estrelas (a Vía Láctea), foi na antigüidade considerada a antesala do Alén e un importante lugar de acceso ó Outro Mundo. A mitoloxía grega concibía o Alén, os Campos

* **Andrés Pena Graña** é doctor en Xeografía e Historia pola Universidade de Santiago de Compostela e historiador, arquivista e arqueólogo municipal de Narón (<http://www.andrepena.org>).

** **Alfredo Erias Martínez** é director do *Anuario Brigantino*, do Museo das Mariñas e arquivista-bibliotecario municipal de Betanzos (<http://www.alfredoerias.com>).

Elíseos, como o Paraíso das virtuosas almas que, logo de beber no río Lethes, esqueceran o seu paso polo Inferno. O río Lethes era unha das portas ó Paraíso, pero, onde estaba? Para os autores antigos grecolatinos non había dúbidas: ese río do esquecemento estaba en Occidente, no fin do mundo coñecido, en Galicia, e era seguramente o que hoxe coñecemos como Limia, perto de Xinzo de Limia (Ourense), onde se situaría a entrada, por conseguinte, ó mundo dos mortos.

Era algo universalmente aceptado na Europa Antiga, insular e continental. Lugar cargado de referencias a contextos psicopompos e a ameazas, este río Limia/Lethes, a fronteira que separaba o mundo dos vivos do lugar onde residían as ánimas, obrigou ó xeneral romano invasor Décimo Xunio Bruto (no 137 a. C.) a espirse, a atravesalo, el só, a nado, e logo a chamar ós soldados, un a un polo seu nome (Silio Itálico, I, 235-6; XVI, 476-77). Este episodio, lonxe de ser unha mera anécdota, tivo moita transcendencia: as portas da *Gallaecia* non soamente daban entrada a unha terra paradisíaca, senón tamén ó mundo celta dos mortos.

O inspirado pola Galiza foi un medo sagro; unha inquedanza do alén, un terror relixioso. Deiquí a singularidade do trunfo de Décimo Junio Bruto: un trunfo envolto en totalas formas e ritos acostumados, mais, en esencia, a festa dun vencemento da morte (Otero Pedrayo, 1962).

II.- OS VELLO CAMIÑOS DE PEREGRINACIÓN A OCCIDENTE

César foi quen adaptou por primeira vez ó latino o panteón celta da Galia. A *interpretatio* romana presente na plástica galorromana responde a unha política integradora para gañarse ós novos pobos:

O deus de máis culto é Mercurio; deste deus son as imaxes que abondan máis; considéranos como inventor de todas as artes; este é para eles o guía de rutas e camiños [o deus psicopompo que guía ás almas e ós peregrinos], ó que consideran que ten o máximo poder para gañar diñeiro e protexer o comercio. Despois del adoran a Apolo, Marte, Xúpiter e Minerva. Sobre estes deuses teñen case a mesma opinión que os demais pobos: que Apolo cura as enfermidades; que Minerva inicia nos traballos manuais; que Xúpiter é o soberano dos deuses e que Marte preside as guerras. A maioría das veces, cando deciden librar unha batalla, ofrécenlle o botín que capturan; cando venceron, sacrificanlle os animais capturados e o demais depositano nun só lugar" BG, 6, 17 [dicindo a continuación que os Druídas lles ensinaban ós galos a súa orixe divina, quizais unha crenza platónica dos celtas na orixe divina da alma]. "Todos os galos din ser descendentes de Dispáter e afirman que isto se lles foi transmitindo polos Druídas (BG, 6, 18).

Esta intelixente *interpretatio* posibilitou tamén que atributos de poderosos axentes psicopompos axudaran ás almas a atopar as sendas do Alén: o latino Mercurio e o grego Heracles converxeron co celta Oghmios, nome que significativamente se pode traducir por "O Camiño [polo que o camiñante conduce ás ánimas ó Alén]" en atributos que os celtas axiña aceptaron encantados cando esculpiron estatuas ó xeito romano. Aínda a comezos do s. XVI Durero, o pintor renacentista alemán, representaba ó elocuente psicopompo Oghmios como Mercurio, mentres en 1586, Pellegrino Tibaldi fixo o propio representándoo como Hércules nos frescos da célebre Biblioteca do Escorial.

Oghmios é guía de rutas e camiños. É "O Camiño", e servía nunha ancestral ruta de peregrinación asociada ó camiño do Sol de Oriente a Occidente, coñecida e transitada na antigüidade, antepasada do Camiño de Santiago de Compostela. Falamos do Camiño de Finisterre -e da súa prolongación, historicamente documentada, para os que bordeaban a cornixa cantábrica: o chamado en Galicia Camiño de San Andrés-. A ruta coincidente co camiño escrito no ceo estrelado de Europa, hoxe esvaído pola contaminación lumínica, pero entón moi rechamante: a "Vía Láctea", coñecida e transitada na prehistoria europea polo menos desde o Neolítico, momento no que Monteagudo, nos enxovais escavados dos dolmens que se dispoñen ó longo da ruta que se dirixía desde Italia e Francia a Iberia (enténdase, ó Oeste) observa claras concomitancias estilísticas difíciles de comprender noutro contexto. Os mitógrafos gregos relacionaron este

percorrido desde o nacemento, Oriente, ata a morte, Occidente, co décimo traballo de Hércules: o roubo das vacas de Gerión.

Os romanos empedraron esta rota, que recibiría diversos nomes ó longo da historia: Camiño de Aníbal, Vía Exterior... No ano 124 Polibio denomínaa Vía HERCÚLEA (segundo parece costeaba gran parte do Mediterráneo) e, como Vía HERACLEA, coñecemos a máis importante calzada que percorría Hispania e que comunicaba Italia coa Península Ibérica. César percorreuna en vinteseite días ó vir desde o Ródano a Obulco (Str. III, 4, 6), e ata agora críase que a súa función esencial era o comercio e a explotación das minas de Carthago Nova e da Turdetania. Mais o ambiente do décimo traballo de Hércules, da illa Erutria, da copa do sol, e do episodio das vacas de Gerión, que as lendas galegas e *As Partidas* sitúan na Coruña (A Torre de Hércules), co trasunto etnoarqueolóxico e astronómico da Vía Láctea ou "Camiño de Santiago", define potente e incontestablemente a vía orixinal de Oriente a Occidente por onde transitaron antes do s. III a. C. gregos e bárbaros, ideas e romeiros (*quae verborum inmoderatio*) europeos e xentes de máis aló, un ancestral roteiro de peregrinación prehistórico cara os finisterres atlánticos da *Gallaecia* celta. Existía ademais, desde tempos moi remotos xa, coma hoxe, unha infraestrutura hospitalaria e garantías de tránsito para camiñantes, asegurada con severas sancións penais contra os infractores, segundo sinala no s. III a.C. o [pseudo] Aristóteles nos *Mirabilia* 837 a7, 837 a10:

Hércules Oghmios celta galorromano con maza e lazos para atar as almas (Esperandieu).

Sosteenen que de Italia até o País Celta [a Galia Cisalpina], e ós Celtoligios [a costa do sur de Francia] e Iberia, existe un camiño nomeado Heracleo [é dicir, o camiño que fixo o heroe solar Hércules, para pedir o caldeiro prestado a Hélios e se por el peregrina un grego ou un indíxena, é tomado baixo a protección dos que viven perto [é dicir por onde o camiño discorre] para que non sufra ningún atopelo e que esixen o castigo [isto é, garantías e penalmente a protección e seguranza ós camiñantes que fan a ruta] contra os responsables de que [o peregrino] padecera inxustiza.

Polo seu esencial papel na conformación da idea de Europa, a gran importancia do Camiño de Santiago impedíanos ver a facies pre e protohistórica anterior, representada polo Camiño de Finisterre, ou polo Camiño de San Andrés de Teixido. Por este motivo, ata agora non se tiña reparado no alcance destas referencias dos clásicos gregos ó "Camiño Heracleo" ou "Camiño de Hércules", precedente da morea de datos etnolóxicos e arqueolóxicos concentrados en importantes puntos do litoral galaico, como o entorno do famoso Faro de Brigantia, logo chamado Torre de Hércules (referencias ó Camiño do Sol e ó Camiño das Ánimas na procura do Paraíso seguindo o ronsel solar), ou o xa célebre santuario do Facho de Donón con centos de aras-estela votivas, que hoxe espertan o interés da comunidade científica (e turística) internacional.

Pero a terrestre non foi a única vía, se reparamos nas raíces, arrecendos, reminiscencias e vicisitudes atlánticas do epíteto BRIAREO dun deus transmitido por Claudio Eliano, que toma de Aristóteles. Do exame da *Odisea* dedúcese que (coincidente coa concepción céltica, precedente da mesma illa á que chegou Trecenzoncio, San Amaro ou San Brandán), os gregos micénicos situaban o Alén nun lugar do Océano, nunha ancestral illa atlántica. No cumio da illa erguíase desafiante a áurea fortaleza do Deus dos Mortos. Neste contexto, os barcos gregos non soamente levaban metais senón tamén vellas historias das crenzas da estirpe celtoatlántica que fecundaron a imaxinación dos mitógrafos clásicos. Xurdiron así esas recreacións que

converteron ó señor e hospedeiro da illa dos mortos, Briareo/Berobreo, nun dos tres hecatónquiros, irmán de Coto e Giges, un monstruoso xigante de cen brazos e cincuenta cabezas. Deste xeito, acomodaron a Briareo na súa familia divina como fillo de Urano e Gea, ou de Éter e Gea. Pero os mitógrafos responsables de cada reelaboración mantiveron intacta a esencial vocación funeraria de Briareo: os gregos fixérono enterrar no Tártaro por Urano e que se mantivera alí longo tempo por desexo de Cronos. E cando eses mitógrafos decidiron que Zeus liberara ós hecatónquiros, cando os Olímpicos rescataron ós monstruosos xigantes primordiais dese lugar obtendo formidables aliados na súa loita contra os Titáns, salientaron a Briareo como o máis forte de todos na loita. E de novo intensificaron no deus Briareo o seu primitivo carácter mariño ó concederlle Poseidón por esposa unha das súas fillas como premio ó seu valor, ó tempo que antigas fontes xa reflectían o mesmo, facéndoo fillo de Thalassa, deusa primordial do mar. Na *Ilíada* de Homero os homes chaman a Briareo, Egeón, 'O do Cabrón', co alcume do seu pai o deus do mar.

Vencellado unha e outra vez ó océano que lle era propio, Briareo, convertido nun perpetuo residente da beira do río Lethes, retornou ó lugar de seu, ó río do Esquecemento (cf. Ovid. *Met.* XI, 602-604), o noso Limia, ó Hades (*Gallaecia*, para a Xeografía Mítica da Europa Antiga), protexendo como porteiro o Alén e a entrada do Tártaro (pozo fondo, escuro e frío) e intensificando como perpetuo vixiante dos Titáns as súas primordiais funcións. As virtudes mariñas e psicopompas de Briareo no panteón grego permítennos pensar que os navegantes do mundo antigo, seguramente micénicos, moito antes de que os gregos e os romanos chegasen á Península, estaban familiarizados coas profundas crenzas dos celtas que vivían detrás das "Columnas de Briareo" na fachada Atlántica de Europa. E por este camiño acabaron coincidindo a segreda ruta comercial atlántica, fragmentariamente recollida na *Odisea* de Homero, e unha ruta de peregrinación de vivos e de ánimas, baseada na crenza dun transitado *kursus* mariño de fantasmais navíos: o CAMIÑO DE BRIAREO. O ata agora esquecido BRIAREO foi na Antigüidade abondo importante para nomear a fronteira entre o Mediterráneo e o Océano poboado de monstros: as "Columnas de Briareo", epíteto deste deus celtoatlántico -ie **Brix-* que significa, nun común substrato indoeuropeo, probablemente 'O Alto', 'O Elevado', 'O Forte', sinalan a presenza dun deus da fronteira entre a vida e a morte do pasado pagán, precedente do San Pedro cristián:

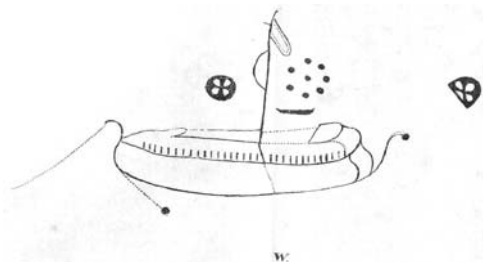
Aristóteles afirma que as columnas que hoxe chamamos de Heracles, antes de recibir este nome tiñan o de Columnas de Briareo. Pero cando Heracles purificou a terra e o mar, converténdose no benfeitor indiscutido da humanidade, na súa honra, deixaron de conceder importancia á memoria de Briareo e deron ás columnas o nome de Heracles (Claudio Eliano, *Historias curiosas*, V, 3)

Pero a memoria de Briareo é tamén a memoria do Fogar de Breogán. H. d'Arbois de Jubainville ilustrounos que a Illa, ou Illas, dos Mortos correspóndense coas "Illas Marabillosas" que a dramaturxia dos *neotéroi* fixo proliferar, e que a literatura grega (Hes. *Op.* 167 ss; *Cypr.* 32; Stesich. 8SLG), situaba no Océano Galáctico ou Mar Céltico, alén dos finisterres atlánticos da *Gallaecia*, ou das illas Británicas. Fala Jubainville dun relato tomado por Plutarco dun autor descoñecido, e de Procopio, que escribiu no s. VI, no que se di que o país dos mortos é a parte occidental de Gran Bretaña "á que un muro infranqueable separa das rexións orientais da dita illa". Esta lenda conta que sobre as costas setentrionais da Galia existe unha poboación de mariños na que o traballo consiste en conducir ós mortos desde o continente cara a parte de Bretaña que constitúe a súa derradeira morada. O murmurio dunha voz misteriosa esperta eses mariñeiros no medio da noite; daquela, estes levántanse, diríxense cara a costa e alí atopan uns navíos, que non lles pertencen, cheos de homes invisibles, de xeito que o seu peso afunde as naves exactamente ata o punto no que é posible facelo sen mandalas a pique. Despois de subir a bordo, os mariñeiros chegan ás costas de Bretaña, segundo unha versión, cun golpe de remo;

e, segundo outra, no termo dunha hora (aínda que cando realizan esa viaxe nos seus propios barcos, mesmo axudándose coas velas, o dito traxecto dura polo menos un día e unha noite). En canto chegan á ribeira, os seus invisibles pasaxeiros desembarcan; e daquela vese como os navíos descargados se levantan por enriba das olas e se oíe a voz dun personaxe invisible que proclama os nomes dos recién chegados que viñeron a aumentar o número de habitantes do país dos mortos (unha curiosa semellanza ó acontecido ós romanos no paso do río Limia).

Un golpe de remo ou, como moito, unha hora de navegación, abundan para facer a viaxe nocturna que transporta ós mortos desde o continente galo ata a súa derradeira morada. En efecto, durante a noite, unha lei misteriosa reduce as longas distancias que separan durante o día os dominios da vida e da morte. É a mesma lei que, nunha noite clara, lle permitiu a Ith avistar as costas de Irlanda, morada dos vivos, desde o alto da Torre de Breogán, sita no país dos mortos. Ese fenómeno produciuse en inverno, porque o inverno é unha especie de noite; o inverno como a noite, elimina as barreiras que se interpoñen entre as rexións da morte e as da vida; como a noite, o inverno crea a aparencia da morte; suprime, por dicilo dalgún xeito, o temible abismo que as leis da natureza levantaron entre a vida e a morte. Así se explica que, durante unha fermosa noite de inverno e desde o alto da Torre de Breogán, na illa dos mortos, Ith vira perfilarse ante el, no horizonte, as costas de Irlanda" (*El Ciclo Mitológico Irlandés y la Mitología Celta*. H. d'Arbois de Jubainville, 1996).

Precisamente este señor da illa dos mortos é BREOGÁN ou BREOGÓN que reaparece nunha estela de Donón co epíteto: BERO-BRIEGO<E>CO, formado por BERO *uperos, 'alto', 'elevado' e por BRIEGO + sufixo celta <E>CO, e, de novo, na forma BRIAGA, o seu dobrete en 1150 no *Leabhar Ghabhála Érenn*. Este deus BRIEGOCO, ou BRIEGOECO, 'da Alta Casa', é un deus dos mortos ó que os librados da morte adican aras con forma de estela no Facho de Donón (Hío, Pontevedra) e é, sen dúbida, a pagán versión galaica, e orixinal, do mesmo BREOGÁN analizado por Jubainville, recreado na Idade Media polos monxes escribas de Terriglas. Correspóndese co deus cornudo que por recibir as almas dos defuntos no Alén se representa cos brazos abertos no seu santuario Aloniego, "dos Allóns" en Lourizán, epigrafiado en sendas aras coas solares cruces gamadas que os nazis aldraxaron. Leva o significativo epíteto de VESTIO, 'hospedeiro', ing. GUEST, alem. GAST, 'hospede', 'hospedeiro'. E soubo manter o seu carácter na amable figura chamada en Irlanda BRIUGÚ. O termo que designa ó hospedeiro irlandés BRIUGÚ [radical *BRI] ten a súa correspondencia exacta na India védica (Losada Badía), onde se chama *brügú* ó lume do fogar encendido ritualmente sobre unha esvástica de madeira en aninovo. E aínda que a BRIUGÚ, como se laia Mac Eoin, non se lle ten atopado unha etimoloxía certa (e que Vendryes excluiu, quizais prematuramente), a relación de BRIUGÚ coa raíz *Bri*, 'alto', 'elevado', 'montaña' (cf. os nosos montes de Brión e de Breamo), indica que se debería ter en conta, pois *Brí*, xen. *Breg*, ac. *Brig*, tería no irlandés e nas linguas indoeuropeas moitos paralelos, como no alt. al. *Burg* (cf. comparativamente Burgo, Burgos), derivadas dun radical ie *Brgh, expresivo a un tempo da idea de altura e forza, aplicable tanto ás torres míticas da illa do mundo de ultratumba no que crían os celtas que habitaban os finisterres atlánticos europeos (a Torre de Breogán, ou de Hércules, ou a torre de Conann) como convinte a BRIAREO: o VESTIO, o BRIUGÚ, o 'hospedeiro',

Petroglifo escandinavo con barca ancorada esperando a carga das almas. Está acompañada de soles baixando e das psicopompas Pléiades (Tanums Härad och Socken tab. 20, fig 62).

por excelencia dos celtas, o gardián e porteiro da apacible Cidade Celeste (semellante á Xerusalén Celeste cristián), virtudes sintetizadas no epíteto BEROBREO, 'señor da Alta Casa' [dos mortos], do santuario de Donón. As vellas rutas comerciais de navegación espallaron as ideas de ultratumba dos celtoatlánticos polo mundo clásico que as recombinou creando os seus propios temas, e a Alta Casa correspondeuse coa Torre de Cronos na illa dos Benaventurados.

Julio Mangas e Domingo Plácido (eds) (T.H.A. II A 326-327) sinalan o camiño polo que en versións posteriores a Píndaro (THA II A 57, 326) se intensificarían, humanizados, aspectos negativos destes xigantes, asociados agora ós monstros oceánicos matados por Hércules nas súas aventuras, e sinalan como tamén Platón, tería botado man das "figuras colosales confinadas no Extremo Occidente, reunidas na *Gerioneida* de Estesícoro" para confeccionar con elas a súa historia da Atlántida [cf. *La Península Ibérica de Homero a Platón*], a súa historia da asemblea divina que decide a sorte de Gerión (Stesich. 14SLG) [...] ou o relato das casas de ouro da Illa das Hespérides, "*acaso precedente de la arquitectura a base de metales preciosos de la ciudad de la isla Atlántida [...]*" e a mesma creación na proximidade do Estreito de Xibraltar dun "*Basileus, palabra que aplicada probablemente a Gerión, personaje uno y múltiple, le asimila a los injustos reyes occidentales de Isócrates y de la Atlántida platónica*". Por este camiño, segundo o Filipo de Isócrates, Heracles erguería as Columnas Heracleas tras derrotar uns reis nefandos. Estes reis (ecos do señor da vermella illa dos mortos, Erutria ou Eritrea) que agora se pintan negativos, pasarían a ter o seu dominio na África do NW. e na Europa Atlántica, (Isoc. 5. 112). BREOGÁN sería un deles.

"El cataclismo de la Atlántida es el intento de dar fin a muchos mitos arcaicos heredados en relación con el Extremo Occidente: El "río Océano" ni siquiera es nombrado, Heracles y sus hazañas en Occidente son silenciados, Cádiz borra Eritrea o Tarteso. Pero muy especialmente Platón cerrará, de manera harto espectacular, el ciclo de proliferación de islas en el Extremo Occidental que Estacio atribuía a los neóteroi o poetas posteriores a Homero y que el racionalismo jonio empezó a poner coto con la rotunda negación de Eritrea por parte de Hecat. 26 (THA 22). Para ello Platón debió hipertrofiar el modelo de la feliz "isla occidental", residencia de ingentes démones hasta hacerla bicontinental, imaginando a la vez una mítica Atenas y destruyendo al final ambas creaciones" (Julio Mangas- Domingo Plácido, eds, T.H.A. II A 326-327).

Sostemos que, alleas ás especulacións dos filósofos, as ancestrais crenzas dos nosos maravillosos finisterres do arco atlántico europeo tiveron ampla atracción e difusión ó longo de milleiros de anos, sempre no contexto das teorías continuistas ou acumulativas no que se inscribe o noso concepto de celticidade. Nesta liña, non nos pode sorprenden que na praia de A Lanzada apareza unha cantimplora micénica, datable no 1500 a.C., nin que en Pedornes, Oia, Pontevedra, apareza nunha grande rocha o típico petroglifo atlántico da Nave Solar asociada a cuadrúpedos (e ó disco solar en posición solsticial, representado nunha rocha contigua, descuberto por Alexandre Pérez Vigo e Enrique Saavedra Martínez), como no resto dos petroglifos escandinavos, nin que a nave responda a un modelo de papiro cunha tipoloxía exipcia do segundo milenio a.C (Alonso Romero). O mesmo Alonso Romero, que estudiou o barco, recolle como xa se invitaba ó defunto a emprender, de morto, este camiño de peregrinación atlántico (que, de vivo, quizais fixera como comerciante), nunha inscrición da mastaba de Akhetep, en Saqqara, necrópole principal da cidade de Menfis, á beira do Nilo, en uso desde a primeira dinastía arredor do 3100 a. C.; a inscrición, datase no 2400 a. C. (Museo do Louvre), e é polo tanto catrocentos anos anterior ó modelo de barco representado con fidelidade en Pedornes:

Diversos tipos de ara-estela de Donón (I-II, Colmenero, III, Pena).

Composición fotográfica (Erias,30-VI-2004) do santuario e castro de Donón na que se pode ver a parte escavada polo arqueólogo José Suárez Otero. Á dereita, no carreiro que sube, apareceu a maior parte das aras-estela. Ó fondo, as illas Cíes. Abaixo, á dereita (foto de Pena), reconstrución hipotética do aspecto orixinal do bosque de aras-estela, por Suárez Otero.

A variada tipoloxía destas aras atípicas (abaixo, foto do Museo de Vigo) foi obxecto dunha detida lectura por parte do arqueólogo Antonio Rodríguez Colmero.

"Camiñade polos fermosos camiños de Occidente por onde andan os protexidos na casa do Gran Deus"

III.- A ESTRUTURA CÓSMICA INDOEUROPEA E A SÚA EXPLICACIÓN MÍTICA

O sol dá tres pasos no ceo. Por iso os celtas, e os avós dos celtas que fixeron New Grange, represéntano con un trisquel, ocasionalmente rematado por tres pés. Sobee. Declina tralos finisterres atlánticos. Retorna polo Outro Lado. E alegrámonos ó velo "resucitar" de novo. O Sol nace e morre no transcurso dun día. E nace e morre tamén no transcurso dun ano. As doce horas do día e as doce horas da noite correspóndense tamén cos doce meses do ano. A súa enorme potencia fíxoo asociarse a un fecundo xabaril, a un león e, circunvalando o orbe tripartito desde o amencer ata o mediodía, desde o mediodía ata o ocaso, e desde o ocaso ata o orto, a un touro.

Falamos do *Tarvos, que, perdendo entre os celtas o natural sentido de touro solar, manteríoo na idea do Tarvostregaranus, na súa orixe 'touro dos tres pasos no ceo'. Isto dedúcese dos textos védicos "*tarvos tribhik kraman-nos*". Foi unha etimoloxía popular galorromana a que asociou, logo, a voz, corrupta xa, a tres limícolas ou garzas, *Trigaranus*; a tres cornos, *Trikeratos*, e aínda a tres cabezas, *Tricefalos*, ou a unha tríada clásica, Apolo / Mercurio / Cernunnos.

No primeiro paso o apolíneo e brillante Sol ascende ata o mediodía ou ata o solsticio de verán. No segundo paso, o mercurial, vespertino, decadente e psicopompo Sol descende ós Finisterres atlánticos cada día, e no solsticio de inverno cada ano, ata a súa posta, para tomar a barca funeraria. Pero, no terceiro paso, o Sol faise infernal e cornudo, convertíndose no deus dos mortos, a quen corresponden os epítetos de Briareo/Berobreo/Vestio/Cernuno... para descender ó reino da morte. Vai cara a súa morada, a onde os vivos non o poden seguir, brindando ós mortos unha promesa de resurrección co cíclico amencer.

No *Rig Veda*, Indra, o deus guerreiro, ten un amigo, Vishnú (o Sol), o 'deus de longos pasos' que, mediante a tripartición do Orbe, prepara o terreo definindo o famoso Orbe Tripartito. Este é

o campo operativo da loita final e da vitoria do deus Indra contra Vrtra (deus do caos), da luz contra as tebras, da vida contra a morte. "O home que glorifica a Vishnú percorre dous dos pasos dados por ese deus; pero non pode segui-lo no terceiro, e nin aínda os paxaros están en condicións de alcanzar o termo daquel" (RV, s XVI, 6). Santos e divinos misterios exprésanse na relixión celta, non funcionalmente ou trifuncionalmente, ó xeito dos estruturados panteóns grecorromanos. Os que parecen deuses só son epítetos temáticos que van adxectivando certas propiedades. Xa fora referíndose ás augas termais como en Bormanus, 'burbulleante', etc., ou xa para resaltar aspectos fundamentais da divindade, como en Maponus, 'o mociño', en Toutiorix, 'o Rey da Tribu', en Rhiannon, 'gran Raíña', en Moritasgus, 'vido polo mar'. E así funciona todo o sistema, indicado con epítetos temáticos ou especializados. Aspectos solares ou claras virtudes e categorías divinas como en Grannos, 'o Granate' ou en Bellenos, 'o brillante'. Outras veces os epítetos aluden a psicopompos aspectos, propios de lugares de peregrinación e de santuarios (San Andrés de Teixido ou o monte de Donón, etc.), como en Anderio, 'O Andador', en Setanta, 'O Camiñante', en Oghmios, 'O do Camiño', en Vero Briego<e>co, 'O da Elevada Fortaleza ou 'O do Elevado Castro', en Vestio, 'O Hospedeiro': un coherente sistema doutrinal, un corpus dogmático e teolóxico case comparable ó sistema da Igrexa Católica que, evidentemente, perpetúa moitos elementos do substrato anterior.

IV.- A PEGADA DE HÉRCULES NA FIBELA DE BRAGANZA

No 10º traballo de Hércules, o heroe da Vía Láctea toma o caldeiro ou barca de ouro do Sol no finisterre atlántico (episodio do Faro de Brigantia, a mencionada Torre de Hércules) e vai ir roubar as vacas á illa do Sol, Erutria, "A Vermella", vai matar o can pastor Orto, irmán do can Cerbeiro, vai matar ó pastor do rebaño da Vía Láctea, Euritión, a quen pertencía o tricéfalo can, e vai matar tamén ó dono das vacas, o xigante Gerión (representado na arte grega co *vultus* e iconografía similar á que a *interpretatio* clásica lle deu a Briareo). Sempre seguindo o curso do Sol, de Oriente a Occidente. Isto cadra coa etnoloxía do Camiño de peregrinación de Santiago [e co camiño de peregrinación de San Andrés], escrito na Vía Láctea. E represéntase no arco da fibela. O tema principal é o dun Oghmios-Hércules reinterpretado polo artista como un heroe solar celta, ocupado en adquirir a maza e a pel do león de Nemea, co que está a loitar.

Hai representacións secundarias do Can Cerbeiro [aquí bicéfalo] co seu lombo de serpes, do Can Orto [aquí cunha soa cabeza], oposto ó león, e do Xabari de Calidón. E representación, *pars pro toto*, das ondas do Océano no que o heroe tomou prestado o caldeiro de Helios para navegar ata a Illa Vermella. Estamos diante dunha peza realizada posiblemente por un artista de formación helenística do s. III a.C. ¿É un encargo a un artista grego por parte dun príncipe lusogalaico ou un encargo dun príncipe lusogalaico a un artista local coñecedor da escultura clásica? En canto á súa procedencia, sábese pouco. Mercouna, quizais a un expoliador local, Fernando de Saxonia Coburgo no s. XIX, consorte da raíña María II de Portugal e, finalmente, tras moitas vicisitudes, no 1940 subástase en Chicago onde é mercada por un particular que a cede ó Museo Británico, ata que este a adquira máis tarde por case 1.200.000 libras esterlinas.

"Tras usar inutilmente o seu arco e as súas frechas, e logo de fracasar no seu intento de atordar ó león de Nemea cun garrote de olivo que arrancou da terra, Hércules probou sen fortuna coa súa espada de bronce". Non sería improbable que, lonxe de terse quebrado polo paso do tempo, a rachada espada que esgrime o heroe nesta fibela de Braganza, estea así de maneira intencionada. Porque o autor, obedecendo ó propio programa iconográfico, praxiteliano, ben puido querer sinalar con isto a inutilidade da arma (unha espada de bronce no mito) esgrimida polo espido heroe ante a impenetrable pel da invulnerable fera. Mais, contra este argumento, o

Fibela lusogalaica de Braganza co tema dos Traballos de Hércules, traducidos a formas e linguaxe célticas, actualmente no Museo Británico (foto do Museo).

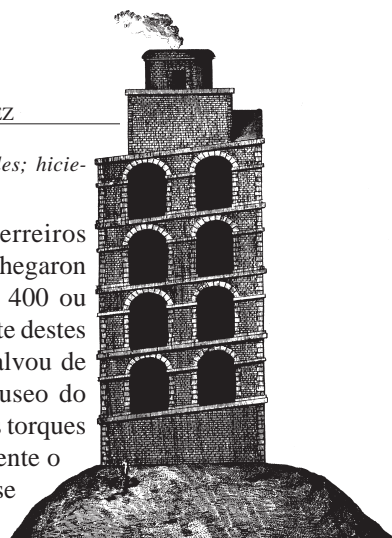
scutato exhibe no ombreiro dereito a pegada dunha desprendida soldadura: ¿corresponde á folla da espada ou á pegada da alxaba coas frechas?

Todo na execución técnica é clásico. Tamén é clásico o tema de Hércules. Pero a figura do heroe, as súas armas defensivas e ofensivas e os detalles simbólico-decorativos son celtas. E celta é tamén o xeito, *pars pro toto*, de definir as escenas con detalles. Por conseguinte, ó situarse polo lugar do achado e do contexto etnolóxico nun ambiente cultural lusitanogalaico totalmente celta, procedería dun lugar próximo ós castros galaicos onde se teñen achado bronce votivos de Hércules con atributos similares. O protagonista represéntase como un heroe celta *scutato*. A vaina da espada é lateniana, similar ás vainas ou fundas de daga do Támese como Bern Elms, ou Wansworth, conservadas no Museo Británico, e datan a execución da escena no s. III a C. É probable que proceda dun túmulo espoliado da Idade de Ferro. Estes túmulos terían hoxe desaparecido totalmente, vítimas da demoledora piqueta dos buscadores de tesouros, "do ouro dos mouros" (Pena Graña, 2002). Un arqueólogo definiu a violación de túmulos como "*The second oldest profession in the world*", e o *Códex Calixtinus*, unha guía para peregrinos do s. XII, encadraba estas ideas no apartado da minería, o que facía que o saqueo deste "ouro dos mouros", das riquezas dos axuares funerarios en toda a Europa Atlántica, estivese regulado pola coroa e se fixese en réxime de concesión. Trátase dunha longa tradición violatoria que, de outra forma, prosigue nos nosos días. Documentáanse ben estes feitos polos preitos promovidos no s. XVII por Vázquez de Orxás, quen, logo de conseguir unha real cédula de Felipe III para abrir 5.000 túmulos, loitaba, curiosamente, contra os espoliadores furtivos. Buscábanse as pertenzas e tesouros duns seres míticos do folclore celta, habitantes de debaixo do chan, chamados "mouros" (e, por confusión cos invasores musulimes, tamén "sarracenos", "*gacis sarracenicis*"). Porque é un feito que os príncipes lusitanogalaicos, como o resto dos príncipes celtoatlánticos, se enterraban en túmulos, "*alio laco maior ubi iacet effigiem hominis scupta in petra*" (tamén desapareceron os túmulos ós que pertencen as estelas do SW que ilustran os antecedentes destes usos funerarios celtoatlánticos de verdadeiro sabor micénico).

Diodoro de Sicilia describe o *piaculum* (ritual) das honras fúnebres, celebrado sobre un destes túmulos:

"el cadáver de Viriato fue honrado magníficamente y con espléndidos funerales; hicieron combatir sobre su túmulo doscientas parejas de gladiadores".

Son estes os túmulos ós que pertenceran as estatuas dos "guerreiros galaicos", que, como sucedeu coas precedentes estelas do Suroeste, chegaron a nós fóra de contexto, reselados con inscricións latinas realizadas 400 ou 500 anos despois de que estas estatuas fosen labradas. Excepcionalmente destes túmulos conservouse algunha peza áurea que por algún motivo se salvou de ser fundida. É o caso do forro do cinto de guerreiro galaico do Museo do Castelo de San Antón (A Coruña), e, segundo pensamos, o caso dalgúns torques con motivos de parrulos (Laureano F. Carballo). E este sería seguramente o caso tamén desta fibela de Braganza, ilustrativa do luxo co que vivían e se enterraban os príncipes celtolusogalaicos, refinados e nobres cabaleiros, sempre en contacto e interaccionando máis do que se pensa co mundo clásico grecorromano. Príncipes que procuran dalgún xeito, quizais para afianzarse eles e a súa linaxe no poder, identificarse cos heroes míticos, ora da *Iliada* como Coronero [CORONERO CAMALI DOMUS], ora neste caso da mitoloxía, con Hércules, seguindo unha pauta que, curiosamente se repetirá nos ss. XIII-XIV no *ethos* funerario que nos chega de reis e de grandes cabaleiros de Portugal e de Galicia a través das escenas de caza dos seus sepulcros. Do *ethos* cabaleiresco transmitido tamén a través de crónicas cheas de referencias clásicas.

*A Torre de Hércules
segundo Cornide
(s. XVIII).*

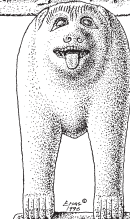
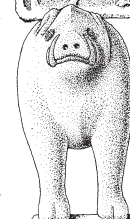
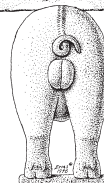
V.- A REPRESENTACIÓN SEPULCRAL DA CACERÍA HEROICA EN PORTUGAL E GALICIA NO S. XIV, É UNHA CASUALIDADE?

O feito é o seguinte: en Portugal e en Galicia existen no s. XIV unha serie de sepulcros con escenas de caza que constitúen un fenómeno de renacemento único na Europa do seu tempo. En ningunha outra parte (en sepulcros) se imitan os temas da caza salvaxe reiterados nos sarcófagos grecorromanos con escenas de cacerías heroicas. Por que aquí si? Cremos que nestas terras limítrofes co océano, neste fin do mundo con santuarios de peregrinación (coñecidos hoxe pola etnoarqueoloxía nos finisterres), pervivían, e dalgún xeito aínda perviven, cultos ligados a un deus-heroe solar antigo, Briareo / Berobreo / Breogán..., asimilado polos gregos e romanos ó Hércules clásico e substituídos logo por santos cristiáns, sobre todo por Santiago. Precisamente, o feito de ser terras que limitan co Atlántico é o que as convertería nunha especie de fondo de saco onde as vellas tradicións, os antigos cultos, se manterían moito máis que noutras zonas.

A moda medieval de facerse aparecer como un heroe cazador ó xeito dos textos clásicos e imitando ó gran heroe por excelencia, Hércules, e a outros heroes antigos (Ulises, etc.), xorde en Portugal coa figura do rei Don Dinís, quen só, no medio do bosque, enfróntase a un gran oso que tiña aterrizada a rexión. Diríase que é Deus quen pon esta dura proba ó rei a imaxe de Ártemis, enfadada con Eneo, na aventura do xabarl de Calidón (Apolodoro, Libro I, 65-71). Cando se topa coa fera e esta ataca ó rei, poñéndose enriba del, milagrosamente (invoca a San Luís do que é familiar e devota a súa esposa, a "Santa Rainha") logra cravarlle un puñal, matándoo. Logo, ó seu regreso, atópase cun campesiño tristeiro, porque un oficial real rouboulle o gando, polo que Don Dinís, chegado ó seu campamento, axustiza inmediatamente ó oficial, de maneira que xa temos fixados varios mitos: o do rei heroe gran cazador, o do rei protector dos campesiños (o rei campesiño) e o do rei xusticeiro, ademais de subliñar que a súa esposa é Santa. No seu sepulcro aparecerá a escena do oso enriba do rei nun dos soportes do sarcófago e, o que é máis importante, a partir desta crónica e do seu sepulcro non haberá rei portugués que non quede definido, antes de nada, como un gran cazador.

Fernán Sanches, fillo de Don Dinís, será o primeiro que se faga enterrar nun sarcófago con escenas de caza ó xeito antigo

(orixinario de Santarém, hoxe está no Museo do Carmo en Lisboa). Aquí aparece de dous xeitos: alanceando ó xabaril, como os emperadores romanos, e portando no puño un ave de presa (mestre de falcoarí), seguindo a moda que impuxo en Europa o emperador Federico II Hohenstaufen (1194-1250), rei de Sicilia, rei de Chipre e de Xerusalén, rei dos Romanos, rei de Alemaña e Sacro Romano Emperador, quen sería autor dun famoso libro en varios volumes, de gran influencia na arte e nos costumes nobiliarios, titulado *De arte venandi cum avibus*. Segue esta mesma liña o sepulcro do cabaleiro Gomes Martins Silvestre en Monsaraz, así como os do conde de

Sepulcro de Fernán Pérez de Andrade (Betanzos). Debuxos: Alfredo Erias.

Barcelos e a súa esposa Branca de Sousa (ou a súa compañeira Teresa Anes de Toledo) en San João de Tarouca (o dela, hoxe, no Museo de Lamego) e o do cabaleiro Vasco Estevez Gatzuz en Estremoz. Finalmente, culmina este proceso no espectacular sepulcro de Fernán Pérez de Andrade en Betanzos (Galicia), no que as escenas de caza copian dun xeito moi próximo, tanto en determinados lances como no estilo barroco xeral, modelos romanos do Baixo Imperio, probablemente franceses.

E no medio de todo isto tampouco podemos esquecernos da *Crónica do Infante Don João*, na que aparece matando heroicamente un oso e un xabaril, esencial para a súa conquista da coroa portuguesa: sería rei de 1384 a 1433 e está documentada a súa amizade con Fernán Pérez de Andrade. Non esquezamos que o irmán deste, Nuño Freyre, era o titor (e, á súa vez, mestre da orde de Christus en Portugal) do Infante Don João e probablemente autor da crónica antedita, de sabor, evidentemente, propagandístico, cun obxectivo político claro. Don João, ademais, xa rei, sería autor do *Livro dá Montaria*, orixinal desaparecido do que quedan copias manuscritas do seu texto. En resumo, por unhas ou outras razóns, reis, príncipes e grandes cabaleiros de Portugal e Galicia entre fins do s. XIII e finais do s. XIV levaron ás súas crónicas e ós seus sepulcros a idea de que eran heroes ó xeito antigo, isto é, ó xeito de ser capaces de vencer grandes feras salvaxes. Buscaban a fama e o poder, o recoñecemento social para eles e a súa liñaxe: procuraban, probablemente, parecerse ó heroe máis grande de todos os tempos, o dos vellos mitos: Hércules. Quizais, porque aquí, nos finisterres lusogalaicos, aínda quedaba algo dos antigos cultos a un Briareo /Berobreo /Breogán / Hércules...

VI.- PRESENTE CRISTIÁN E PASADO PAGÁN DESTAS CRENZAS

Foi Ith, fillo de BREOGÁN, o irmán de Bile, de Fuad e de BREAGA o primeiro en albiscar a verde Irlanda. Tamén foi o tío de Mil Espáine, o epónimo dos milesios, dos mozos galegos que procedentes da "Terra dos Mortos" conquistaron Irlanda. Son ecos dun feito real demostrado pola moderna xenética (Sykes, 2006). En Galicia, como se evidencia en San Andrés de Teixido, En San Andrés de Hío e en moitos outros santuarios, como Santa Marta de Ribarteme, cando alguén se salva milagrosamente dunha morte anunciada ou supera un perigo extremo, visita o santuario do santo protector, mesmo amortallado e dentro do ataúde que deixa como *ex voto* no templo. Hoxe desapareceron todos os cadaleitos da igrexa de Teixido, non porque non se sigan traendo, senon polo horror á morte que senten algúns cregos. Sería lóxico pensar, sen saír desta tradición cultural, que (fronte ó Paraíso Terrenal das Cíes, onde se atopa a que está considerada a mellor e máis fermosa praia do mundo) todas as aras de Donón, ergueitas fronte ás illas, nun santuario de peregrinación ó Alén, foran ofrendadas na procura de saúde ou para agradecer unha curación "ó Deus Lar da Elevada Cidade Fortificada (a cidade ou castro celeste), "DEOL/ARI B/EROB/REO/ARAM/PO [SVIT] P[RO] S[ALUTE], polos que, por estar aínda vivos, non foron ó Alén. Ofrecer aras-estela sería precedente da costume dos cadaleitos que chega ata nós. Iso explicaría a forma de estela funeraria, e aínda outros elementos que poderían considerarse precursores dos petos de ánimas.

Por outra parte, a existencia de aras votivas na *Gallaecia* de época galaicorromana é abondosa a pesar do moito que falta por facer no terreo arqueolóxico. Así, por exemplo, Augusto, fomentando (logo de conquistar *Gallaecia*) os cultos locais atlánticos amplamente coñecidos na Antigüidade e difundidos polo Mediterráneo, propiciouse a aureola do ancestral deus Solar dos finisterres galaicos a través das chamadas "aras Sestianas", levantadas na súa honra por L. Sestio nunha península fronte ó océano, que hoxe aínda descoñecemos (Plinio, IV, 111; Ptolomeo, II, 6,3).

A Casa de Don

"Quédate aquí, San Andrés / que de vivos ou de mortos / todos te virán a ver"

A illa verde e florida dos Ben Aventurados, coa súa brisa mariña e a súa celestial música; o luminoso paraíso pagán que agarda ós habitantes dos finisterres atlánticos, e, como contrapunto o ardente Tártaro (o subterráneo inferno platónico ou cristián), idea celta aquela e clásica esta, converxerían, segundo se pensa, en Hesíodo, que tanto nos fala do louro Radamante e da chaira Elusión, batida -como as costas galegas- polos ventos do Noroeste, postrema morada dos reis que foron e dos heroes gregos. Sostén Jubainville, a quen seguimos aquí, que na segunda *Olímpica* de Píndaro, obra composta lembrando unha vitoria nos xogos olímpicos do ano 476 a.C., "a chaira Elusión confúndese coas Illas dos Todopoderosos ou dos Benaventurados para formar unha única Illa onde se atopa a fortaleza de Cronos, asociado a Radamante".

Na cosmogonía irlandesa, moi similar á galega, as referencias claras ó Sidh, "Alén" ou "Outro Mundo", como país dos mortos concéntranse arredor da figura de Don e da súa morada Tech nDuinn, 'a Casa de Don': a Casa que daría nome ó monte do seu santuario, O FACHO DE DONÓN. Os métricos Dinsenchas, como tamén o defende Del Henar, citando *The Metrical Dinsenchas* de GWYNN, que estudan os topónimos irlandeses con etimoloxías populares, recollen como Don, previndo a Irlanda de pragas, pide que o seu corpo se sepulte nunha illa fronte á Costa. Quizais non moi distinta da albiscada desde o Facho de Donón. Para Tenreiro Bermúdez (2003) a concepción do Alén como unha illa mantense nunha serie de tradicións. En Somerset contábase que existía preto do canal de Bristol unha invisible illa que só ás veces podía ser ollada polos seres humanos; similares tradicións atópanse tamén nalgunhas zonas da costa

de Gales (Briggs, 1989). Así mesmo, Procopio (*Guerras godas*, XIII, XX, 45-49) recolle unha tradición bretona do s. VI pola que nunha zona da costa xuntábanse pola noite as ánimas e obrigaban ós pescadores a que as levasen nunha nave a unha illa (Brittia) onde chegaban con inusitada rapidez (Alonso Romero, 1991)". Recolle Tenreiro Bermúdez que Sebillot sinala a conservación no folklore bretón "dunha curiosa versión desta crenza na que as ánimas navegan nunha barca ó inferno por un mar situado no subsolo". Situada agora fronte a un santuario na costa de Galicia onde, *pro salute*, dedicarían os superviventes numerosas aras-estela ó deus Berobreo Lar, a pagán versión da Casa de Don manteríase no presente cristián de Galicia fronte ó facho que leva o seu nome, Donón. Esta casa atoparíase previsiblemente sobre unha bretemosa illa, nas Illas Cíes, ou na Illa de Onceta, a onde marchan aínda hoxe a Santa Compañía. Tenreiro Bermúdez recolle como Pokorny describe unha procesión de ánimas similar ó exército do Sidh navegando á súa illa, nun texto irlandés do s. VII ("revolvendo o mar ata que brila sanguinolento/ sobre o claro mar vén embarcado un exército/ que ensina ó país a destreza do remo/ despois vogan cara a pedra relucente/ da que ascenden as melodías centuplicadas./ A canción que o exército canta/ non soa tristeira nin esmorece / alámpase en centos de coros, /o que a escoita líbrase da vellez e da morte". Pola súa banda, Alonso Romero complementa a navegación a Onceta da Santa Compañía con outras lendas e tradicións das almas dos afogados perdidos no mar, índose ás illas (como á mencionada Onceta -Pontevedra- ou á Pena das Ánimas, preto do Castelo de San Antón -A Coruña-), concibidas estas illas como fogares das almas dos finados. Pero quen é hoxe o herdeiro de Don? San Andrés de Teixido, previsiblemente.

No concello de Cangas do Morrazo (Pontevedra), na aldea de Donón, no alto do Facho, monte moi dominante sobre o mar, sito no extremo occidental da Península do Morrazo, con espectaculares panorámicas sobre as illas Cíes e a illa de Ons, foron descubertas no seu santuario, un inusitado número de aras-estela (datables no Baixo Imperio), incrementadas en máis dun cento nunha recente campaña polo arqueólogo José Suárez Otero. Son aras de insólita invención, con moi particulares variacións, todas ou case todas, colocadas moi avanzado xa o s. IV despois de Cristo nun santuario pagán dunha Galicia oficialmente cristián.

DEUS LAR DE ALTA E FORTIFICADA CIDADE

O Conde de Quirós (1978) xa intuía de maneira pioneira e augural o sentido funerario do santuario de Donón. Segundo o conta Meyer no relato do s. VII do *Lebor Gabála Érenn*, VIII, 442 (Velasco, 1996, 284) Donn (nome do deus), Damach (cualificativo do deus, 'rico en hóspedes') é un galego fillo de Míl de España, un líder da expedición milesia desde Brigantia, que, vítima dos meigallos dos Túatha De Danann, "as trebas, 'tribos', da Deusa Danu", antes de chegar a Irlanda no transcurso da última invasión, morre no mar afogado co seu irmán e vintecatro compañeiros. Como o seu equivalente galego, San Andrés, (patrón curiosamente de Hío), Donn, antes de expirar, profetizou: "á miña casa habedes de vir todos despois da vosa morte". E, tras pronunciar unhas palabras antes de morrer, "o meu pobo bendicirame para sempre" (Velasco, 1996, 284), foi tumulado por vontade expresa nunha illa por el escollida fronte á costa de Irlanda. E di a antiga tradición que as súas dunas (e quizais as da nosa praia e lagoa de Doniños, que entre as barcas de pedra de Santa Comba e de San Cristovo, puido contar cunha terceira, coa súa cidade asulagada, e os seus topónimos, Valverde, Barca de Arriba e Barca de Abaixo), lembrándoo, reciben hoxe o nome de Thigi Duinn, 'as Casas de Don'.

Os métricos Dindshenchas (IV, 311) (ex Velasco, *ibid.*) tamén atribúen ó irmán de Donn, Amairgen, o bardo galego que aplacara a treboada cunha cantiga desfacendo os meigallos dos Túatha De Danann, unhas decisivas palabras pronunciadas no funeral: "deixade que o seu corpo

sexa levado a unha alta pena [que por el se chama Tech nDuínn] e o seu pobo deberá ir a ese lugar". "Por iso [...] as almas dos pecadores visitan a casa de Donn antes de ir ó inferno e dan a súa bendición antes de partir a alma de Donn, mentres as almas dos xustos ou dos penitentes contemplan o lugar desde lonxe e non se extravían".

Don sintetiza moi probablemente o xermolo de antigas crenzas dos nosos antepasados que no proceso de hibridación celtocristián se focalizarían en Galicia e nos finisterres Atlánticos, e sobre todo nas costas de Pontevedra e da Coruña, acadando importancia nos santuarios da Barca, Donón, Lourizán, ou San Andrés de Teixido, con difusión de cultos a San Pedro (probablemente o Lar Ceciegaeco, 'Chosco'), a San Cristovo, a San Roque, a San Román e aínda a San Xosé (de Arimatea).

Con este material, Rodríguez Colmenero, eludindo desenvolvementos comparatistas relacionados con crenzas celtas, nas súas consideracións "Sobre o nome da divindade venerada en Donón" atinou: "[...] Bero e Breo son bocablos independentes, aínda que complementarios [...] En consecuencia, podemos establecer definitivamente a versión completa e unitaria do nome da divindade baixo a expresión en dativo de singular "DEO LARI BERO BREO". Que traducimos nós sen dificultade: 'Ó Deus Lar', DEO LARI, 'da Alta', 'da Moi Alta', BERO (verba que, singificando elevación, está presente no monte de Brión -A Graña- ou en "verruqa"), probablemente *u[*p*]er-os, 'moi alta', cf. *Ver-ius*, posiblemente *Ber-us*, *Ber-isus*, *Ber-isamo*, 'Muralla da Cidade', BREO (probablemente *bre[*g*]os cf., Coelio-briga, Lanio-briga, Blaniobri[*g*]a, por comparación posiblemente Bero-bri[*g*]a, e antropónimos de prestixio, similares a Bero-Breo: Vero-brio ou Vero-blio, se cadra etimoloxicamente 'Alta-Cidadela' ou 'Alto Castro', entendendo que en 'Deus Lar', o elemento determinante, Lar, refírese a un receptor e condutor dos mortos, o propio Don a través do seu cualificativo Bero Breo. Don é un psicopompo como o noso San Pedro, porteiro ou pescador de almas, e a alta cidade fortificada, que lle serve de epíteto, representa a idea celtoatlántica do seu Paraíso, en versión pagán, coas súas dúas portas, equivalente en clave cristián á Xerusalén Celeste. Ofrecidas por vivos, previsiblemente salvados da traxedia, en pago dunha inesperada salvación, dunha morte segura, ó Vibeiro Breo Lar, deus da Alta Cidadela dos Mortos (epíteto similar a Vestio de ie *Gast, *Guest, 'Hospedeiro' que, cos brazos abertos como no santuario Aloniego de Lourizán, recibe as aras-estela de Donón.

Aras na costa de Galicia, ó outro lado do Outro Lado, aras extraxurisdiccionais, fóra do *dominium* e do alcance das *Insulae Deorum*, aras de Don e do seu particular Domo "Tech nDuínn", Donón. Son aras-estela funerarias dedicadas na costa ó Don da *Uper-os, 'Elevada', *Brig-os*, 'Casa' ou 'Castro', fronte ás súas illas. Son ofrendas feitas polos vivos, mariñeiros ou enfermos que non puideron, e saben que non poden, entrar aínda. Por terlles preservado da morte o LAR VERO BRIEGO<E>CO, 'da alta Casa', o deus psicopompo e LAR CECIEGAECO, 'dos cegos', a versión pagán de San Pedro chosco, casualmente barqueiro, e coma Don, casual pescador de almas. Precisamente o motivo da pesca das almas dos afogados (recollido aínda no s. XVI pola pintura flamenca do s. XVI para ilustrar as guerras de relixión) está representado nos petroglifos escandinavos e ten a súa equivalente na etnografía galega nos chamados "homes mariños", manténdose aínda nunha das máis populares cancións galegas.

Todo o ambiente etnográfico das Illas Afortunadas e *Insulae Deorum*, 'dos deuses' está condicionado ata hoxe pola presenza do celta Caronte galego que coas chaves na man agarda á porta da súa Casa a chegada da pasaxe fantasmal. O LAR BERO/ BREO ou BRIEGO<E>CO", antecedente de BREGÁN, responde a este perfil, manténdose esta crenza viva até hoxe na tradición oral e literaria de Galicia. "Ai Pepiño, adios!/, ai Pepiño, adios!/, ai Pepiño por Dios non te vaias!/, quédate con nós!/, quédate con nós!/, non te vaias afogar á praia!/, como nos pasou a

nós / havos de pasar a vós". Son os afogados ou 'homes mariños' os que falan, como o fixo notar Alonso Romero, quen recolleu tamén a crenza mariñeira de que as almas dos que se perden no mar vanse á illa Onceta. Nas illas Cíes, na illa de Ons e en San Andrés de Teixido, existe aínda o Paraíso Celta luminoso do pasado pagán, a Casa de Don rica en hóspedes. Aquí, no presente cristián, nos finisterres de Galicia, a sutil Xeografía Sagrada do celta imaxinario popular galego albisca desde esgrevios cantís o porto seguro e bendito do Alén e mantén preparadas para partir cada noite as nosas barcas de pedra ateigadas de almas.

VII.- CONCLUSIÓNS

1) As Columnas de Hércules chamáronse antes «de Briareo», significando o paso a un mundo de outra cultura. Os gregos, que navegaban polas costas atlánticas desde tempo inmemorial, atravesaron esas columnas e substituíron un deus atlántico importante, polo seu Hércules, un heroe mediterráneo con funcións de deus solar, que imita metaforicamente nos seus 12 traballos a evolución do Sol ó longo do ano e o mesmo camiño marcado pola Vía Láctea ó longo da noite, un deus pretendidamente máis moderno. Paralelamente reescribiron o pasado mítico de Briareo converténdoo nun hecatónquiros, un xigante de cen brazos e cincuenta cabezas, fillo de Urano e Gea.

2) Os textos clásicos falan dun Camiño de Hércules ou Camiño Heracleo, de peregrinación, polo que se conclúe sen dúbida que ese nome suplanta, o mesmo que nas célebres columnas, a un Camiño anterior de Briareo.

3) Existe no Facho de Donón (Híó, Pontevedra), fronte ás illas Cíes, un santuario de peregrinación parcialmente escavado que contén nun reducido espazo máis de 200 aras votivas, *pro salute*, en forma de estelas funerarias consagradas a un deus Berobreo. Consideramos con base etnolóxica, lingüística e arqueolóxica que Briareo e Berobreo son facianas dun gran deus único celta. E Briareo/Berobreo está na base da creación da historia de Breogán (o deus do Alén, de Galicia), contida no *Libro das Invasións*. Non por casualidade os recentes descubrimentos xenéticos (v. *The Blood of the Isles* de Bryan Sykes) demostran que a poboación actual de Irlanda e das Illas Británicas descende da galega.

4) Claramente, o ancestral camiño de peregrinación ós finisterres galaicos, isto é, ó Fin do Mundo, foi para os antigos, a viaxe ó lugar onde morre o Sol e se embarca para as Illas dos Benaventurados, a viaxe tralo ronsel solar que algún día terían que facer as súas ánimas. O Camiño de Briareo / Berobreo / Breogán / Hércules... do pasado pagán non se perdeu no tempo e continuouse no mundo cristián co Camiño de Santiago, un santo que, ligado á Vía Láctea, cumpre tamén as funcións dun antigo deus solar. E mesmo nos seus avatares (batalla de Clavixo) semella imitar o *ethos* heroico do espírito ancestral.

5) Neste contexto inscribimos a extraordinaria peza de orfebrería chamada Fibela de Braganza do Museo Británico, considerando que debe circunscribirse ó ámbito cultural lusogalaico no que foi achada, posto que, sendo clásica no tema (os traballos de Hércules, algo non dito ata agora) e na execución (estilo helenístico), mantén elementos formais e concepcións estilísticas propias do ámbito cultural celta: casco, escudo, espada lateniana, elementos ornamentais...

6) Do mesmo xeito, establecemos a relación entre a pegada destas crenzas nun deus solar, ligado ó Alén, e un feito chamativo que ocorreu no s. XIV en Portugal e Galicia: a construción de sepulcros con escenas de caza heroica á maneira dos sarcófagos do mundo antigo.

7) Consideramos, por último, como reacción á empobrecida arqueoloxía galega de xestión de circunstancias, a necesidade de deseñar un planeamento estratéxico arqueoetnolóxico galego, que priorice os estudos e escavacións naqueles lugares susceptibles de seren santuarios de

peregrinación: cabos, puntas e promontorios con vistas á posta do Sol sobre a inmensidade do océano (se hai unhas illas por medio, mellor). E que se priorice o estudio arqueolóxico do mobiliario, do inmobiliario e do inmaterial dos roteiros que conducen ata os santuarios. Porque se o resultado é o previsible, axiña poderíamos deseñar con máis fundamento o mapa das peregrinacións antigas ós finisterres de Galicia e, dese xeito, entender mellor as crenzas ancestrais de boa parte de Europa. Este planeamento daría sentido amplo e fondo, en definitiva, ó gran fenómeno histórico do Camiño de Santiago e á etnoxénese da propia Europa, que non é nova. Sería tamén de grande axuda para dotar de contidos á Cidade da Cultura en Compostela, co apoio de Bruxelas. Nin que dicir ten que, dun plan semellante, de tanta transcendencia, non só caberían beneficios culturais, senón tamén económicos, por outra parte tan necesarios para Galicia.

BIBLIOGRAFÍA

- ALONSO ROMERO, Fernando, 2005, *Historia, leyendas y creencias de Finisterre*. Betanzos, Briga Edicións.
 (1991), *Santos e barcos de pedra*. Vigo, Edicións Xerais de Galicia.
 (1993), *O Camiño de Fisterra*, 1993. Vigo, Edicións Xerais de Galicia.
 (1995), «La Embarcación del petroglifo Laxe Auga dos Cebros (Pedornes, Sta. Mª de Oia, Pontevedra)». Actas del XXII Congreso Nacional de Arqueología (Vigo 1993).
 (1996), *Creencias y tradiciones de los pescadores gallegos, británicos y bretones*. Santiago de Compostela, Consellería de Pesca, Marisqueo e Acuicultura.
- BOUZA BREY, F., ÁLVAREZ BLAZQUEZ, J. Mª e MASSÓ BOLÍBAR, E. «Las aras del santuario galaicorromano de Donón (Hío, Cangas)» *Cuadernos de Estudios Gallegos XXVI*.
- BRIGGS, K. 1989, *The Fairies in english tradition and literature*. Londres, Bellew Publishing.
- D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, H., 1996 (reed.), *El Ciclo Mitológico Irlandés y la Mitología Céltica*. Ripollet (Barcelona), Edicomunicación.
- ELIANO, C. (c. 175 - c. 235), 2006, *Historias curiosas. Introducción, traducción y notas de Juan Manuel Cortés Copete*. Madrid, Gredos.
- ERIAS MARTÍNEZ, A., 2000, «La eterna caza del jabalí». *Anuario Brigantino 1999*.
 (2002), «El jabalí dios y el jabalí demonio en los sepulcros galaicoportugueses del siglo XIV». (Actas del Congreso *La caza en la Edad Media*, Universidad de Valladolid).
- MEYER, K., 1919, *Der Irische Totengott*. Sitzungsab. d. Preuss. Akad. d. Wissensch.
- MILLÁN GONZALEZ- PARDO, I. 1978, «Sobre las aras del santuario de Donon, (Hío, Pontevedra): supuestamente dedicadas a Liber». Vigo: Ayuntamiento, Colecc. Publicaciones del Museo Municipal «Quiñones de León».
- OTERO PEDRAYO, R., 1962, *Historia de Galiza*. Buenos Aires, Editorial Nós, vol. I.
- MONTEAGUDO GARCÍA, L., 1997, «La religiosidad callaica: estela funeraria romana de Mazarelas (Oza dos Ríos, A Coruña), cultos astrales, priscilianismo y outeiros». *Anuario Brigantino 1996*, nº 19.
- PENA GRAÑA, A., 2002, «Estatuas de guerreiros galaicos de granito con saios decorados». *Anuario Brigantino 2001*, nº 24.
 (2004), *Treba y Territorium: Génesis y Desarrollo del Mobiliario e Inmobiliario Arqueológico Institucional de la Gallaecia*. Servizo de Publicacións e Intercambio Científico da Universidade de Santiago de Compostela.
- PROCOPIO, *Guerras godas*, XIII, XX, en *Procopius History of the wars -trad Dewing*, H. B.- Harvard University Press, Loed Classical Library. Cambridge e Londres.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A., 1977, «Mougás y Donón: Dos Santuarios Rurales Galaico-Romanos del Litoral Atlántico». *El Museo de Pontevedra* t. 51.
- SUÁREZ OTERO, J. 2004, «Monte do Facho (O Hío, Prov. Pontevedra): Bericht über die Ausgrabungen im Heiligtum des Berobreus» Thomas G. Schattner, José Suárez Otero, Michael Koch. *Madrider Mitteilungen*.
- SYKES, B., 2006, *The Blood of the Isles: Exploring the genetic roots of our tribal history*. Bantam Press.
- TENREIRO BERMÚDEZ, M., 2003, «Os mouros: notas sobre a permanencia do mito no folclore». *Anuario Brigantino 2002*, nº 25.
- VELASCO LÓPEZ, María del Henar, 1996, *El tema del prado verde en la escatología indoeuropea*. Universidad de Valladolid.